

Головне управління культури, туризму і охорони культурної спадщини
Чернігівської обласної державної адміністрації
Комунальний заклад «Чернігівська обласна бібліотека для юнацтва»
Чернігівської обласної ради

«Романтик у лабетах залізної доби»

(до 130-річчя від дня народження Івана Кочерги)

Персоніфікований рекомендаційний список літератури

2011

ББК 83.3(4Укр)-8

К 75

«Романтик у лабетах залісної доби» : персоніфікований рекомендаційний список літератури / уклад. В. Помаз; відп. за вип. М. Латамарчук. – Чернігів. – 2011. – 11 с.

Список літератури «Романтик у лабетах залісної доби»

присвячено українському драматургу-неоромантику 10–40-х рр. ХХ ст. Івану Кочерзі.

Подано аналіз найсуттєвіших творчих досягнень митця: «Фея гірконого мигдалю», «Свіччине весілля», «Ярослав Мудрий» та ін.

Список літератури містить публікації про І. Кочергу, а також його твори.

Наведено афоризми героїв І. Кочерги.

Укладач: В. Помаз

Відповідальний за випуск: М. Латамарчук

Комп'ютерне складання: В. Помаз

Демон душевного болю

Ніжин – добра сторона:
В нім пиття без краю –
І наливок, і вина,
Лиш води немає.
Нам з Туреччини везуть
В цукрі абрикоси,
Каву, рис, мигдаль, халву
І тютюн для носу.
І хоч добре з тютюну
Крутить в панськiм носі
Не прокинеться від сну
Магістрат наш досі.

Місцевий поет Цвіркун

Народився Іван Антонович Кочерга 24 вересня (6 жовтня) 1881 р. на станції Носівка, біля Ніжина, у родині залізничного службовця, колишнього штабс-капітана російської армії, звільненого з військової служби за непокірний характер та непідкупність – Антон Петрович Кочерга писав рапорти «по начальству» про випадки корупції з легко передбачуваним результатом... Мати, Параскева Михайлівна, походила з хуторянських дворян Ніжинського повіту і, як її батько, мала дар імпровізації.

Дитинство майбутнього письменника – це майже безперервні переїзди з одного міста в інше (Середня Азія, Кавказ, Польща, Петербург). Романтичне світосприйняття, розвинена уява, фантазія майбутнього драматурга формувалися на тлі дитячих та юнацьких вражень від азіатської пустелі, верблюдів, східної екзотики Самарканда, Тбілісі, величі Петербурга... Уже в ранньому віці до хлопця прийшло захоплення театром. Іван споруджував макети і розігрував за допомогою паперових фігурок п'єси, бачені в справжньому театрі. Він не мав друзів серед однолітків, а жив у світі книжок, разом з літературними героями, спілкуючись із ними та з лагідною і турботливою матір'ю. Лише в 1891 р. батько дістав постійну роботу в Чернігові, й родина придбала будиночок на тихій вуличці міста неподалік із відомим уже тоді українським письменником Михайлом Коцюбинським.

Хлопець навчається спочатку вдома; але свою ізольованість від зовнішнього світу він зберігатиме під час навчання в Чернігівській гімназії (закінчив її 1899 р.), а потім на юридичному факультеті Київського університету (закінчив 1903 р.). Затишний світ літературних і театральних уподобань влаштовував його більше, ніж звичні для цього віку розваги юності. Мистецьке життя Києва та літературні захоплення юнака (Гете, Гюго, Шіллер, Гофман, Метерлінк, Гейне, Новаліс, Скріб, Ібсен, Клейст, казки та легенди різних народів) лише роздмухали вогник його драматичного обдарування.

Російський драматург І. Кочергін ...

Малоруська драма зупинилася в своєму розвитку, існує кілька відносно хороших речей, в яких нескладний український побут і примітивні українські пристрасті розроблені й вичерпані.

Черниговские губернские ведомости, 1905

Відтоді (1904 р.) й розпочалося його подвійне життя – зразкового чиновника Чернігівської контрольної палати й водночас палкого театрала та критика-аматора, чиї рецензії на вистави губернського театру регулярно друкувалися на сторінках місцевої преси. Зі світу порядного чиновництва Кочерга постійно втікає до іншого – фантазії, таємниць та легенд романтичного Середньовіччя. Його внутрішній світ був настільки далеким від сучасної української культури, що він не був знайомий навіть з Коцюбинським, хоча жив з ним на одній вулиці. Але коли всього на кілька днів у Чернігові зупинився автор посередніх стилізованих під старовину п'єс Беляєв, Кочерга виявив ініціативу до знайомства з драматургом.

В російськомовній драмі «Выкуп» («Свадебная поездка Маруси», 1924) ледь не вперше з'являється улюблена тема драматурга – романтичні пошуки щастя в химерному світі фатальних випадковостей, де кожен крок людини веде до непередбачуваних наслідків, які можна інтуїтивно вгадати, але запобігти їм неможливо. Російськомовна творчість Кочерги входить органічно до української літератури. Унікальна для Кочерги ідея дискретного часу, залізнична станція як промовисте місце дії, залізничні непорозуміння та катастрофи як символ часу, пошуки вічної жіночості в очікуванні на безупинний рух потягів за розкладом і поза розкладом, героїчні жіночі образи тощо – риси багатьох п'єс драматурга.

Існує вагома причина перегляду усталеного ставлення до творчості драматурга. Його концепція дискретного часу відповідає сучасним теоріям закономірностей і випадковостей у природі, історії та мистецтві. Згідно з модерною теорією випадкових процесів Пригожина, при наближенні подій до моментів біфуркації, вибуху, різкої зміни часу закони детермінізму перестають діяти. Система стає неурівноваженою. Посилюються флуктуації, і розвиток подій, вибір подальшого шляху стає непередбачуваним. Здійснюється один із випадкових шляхів, інші залишаються нереалізованими.

Художня концепція часу І. Кочерги наближається до цього розуміння вибухових процесів. У мелодрамі «Выкуп» «залізнична ситуація», яка в Кочерги стає знаком наближення до точок біфуркації, змінює плин часу, й останній обертається на непередбачуваний. Усе властиве жанрові мелодрами може бути описаним у термінах теорії випадкових процесів недетермінованого, дискретного часу. Головним є те, що вже в цій п'єсі автором формулюється той «закон тісного часу», який випадкові процеси й випадкові шляхи зводить у ранг закономірних у пізніших оцінках.

... і український письменник І. Кочерга

Чи любите ви батьківщину? Чи любите ви Україну так, як граф Роман Бжостовський? Край пишних гетьманів і лицарських пригод, край безоглядного козацтва, що шукало волі й слави з мечем у руці й піснею на вустах, – і оця то козацька кров, панове, мусить ввіляти сили до наших знесилених тіл. Тому то і я, граф Бжостовський, потомок славетного роду, гербовик герба «стремено», власник замків на Віслі, палаців у Кракові та Варшаві, вважаю за свій рідний край Україну, отчизну моєї матері-козачки. Ніде в світі не билося моє серце, як тут, на лівому березі Дніпра, проміж левад і садків рідної України.

І. Кочерга. Фея гіркого мигдалю

Утім, спершу російський драматург І. Кочергін перетворився на українського письменника І. Кочергу. Перехід уже не дуже молодого провінційного драматурга під впливом українізації 20-х рр. на українську мову був так само принциповим, як і перехід на українську росіянина Волобуєва-Хвильового та українця Куліша. І ті, для кого мова була рідною, й ті, хто народився «російськомовним», вважали за свій обов'язок принаймні писати українською, як І. Кочерга.

Його відгук на оперу «Тарас Бульба», написаний значно пізніше, вже у 1929 р., вражає еволюцією поглядів: «Зневажливе ставлення «великодержавного» російського шовінізму до «малоруського» мистецтва призвело до того, що український театр правив за якогось «Петрушку», щоб розважати горілкою, ковбасою та гопакон російських глядачів, а справжньої краси Лисенкової опери не зрозумів навіть такий видатний музикант, як Римський-Корсаков, що, як відомо, не відрізняв української музики від «малоросійських вареників».

Першу свою п'єсу українською мовою (дотепну, веселу й добру романтичну комедію «Фея гіркого мигдалю») Кочерга створив у 1925-му, коли йому було вже 44 роки (!). Автор продовжує розвивати колізію гонитви за Казкою, Мрією: 1809 р. граф Бжостовський приїхав до Ніжина, міста свого дитинства, де мати-українка частувала його пиріжками, спеченими з українського борошна. Цей тонкий гурман, який куштував у світі багато різних солодощів і втіх, вирішив одружитися на ніжинській дівчині, яка пригостить його власноручною випічкою, що нагадає йому смак дитинства.

Вражає, наскільки органічно та природно письменник увійшов в українську мовну стихію. Проте драматург і тут вірний самотужки відкритій ним теорії випадкових процесів в історії. Сучасна французька школа нового історизму створює описи процесів «тривалого дихання», де надмірну увагу приділено побутові, дрібницям старовини, тобто «тлу». Саме це старовинне тло – традиційне побутове життя стародавнього Ніжина – становить найбільший інтерес у граціозному водевілі Кочерги.

Закон «тісного часу»

А ви знаєте, що таке час? О, я довго вивчав проблему часу і дещо розумію в житті. Ви чули коли-небудь про «закон тісного часу», повного, як склянка з водою?... А ві знаєте, скільки подій вміститься в один півгодина, якщо вони захочуть потіснитись? Не знаєте?

І. Кочерга. Майстри часу

Популярність до драматурга приходить із визнанням у 1933 р. його філософського драматургічного твору «Майстри часу» («Годинникар і курка») на Всесоюзному конкурсі в Москві, для якого автор переклав російською мовою п'єсу, невдовзі перед тим заборонену реперткомом у Харкові. Автор кладе в основу сюжету категорію часу: «Щоб показати драматично час, треба його взяти в дуже напружених, дуже загострених обставинах. Попробую поставити якусь людину в таку ситуацію, коли в її розпорядженні є лише півгодини». Драматург називає своє відкриття *законом тісного часу*.

Провінційний вчитель Юркевич, прагнучи здійснити давню мрію поїхати до Парижа, на залізничній станції свого містечка потрапляє в такі карколомні ситуації, що 24 хвилини до прибуття потяга здаються цілим життям. Наступні дії мають довести, що ідею оволодіння часом здійснили більшовики. А Юркевич втрачає все, що міг би мати. Популярною у 30-ті рр. теорією релятивності часу І. Кочерга дуже захоплювався, загалом пісочний годинник був його біографічною деталлю – на робочому столі він стояв поруч з черепом, старовинними середньовічними манускриптами та червоною трояндою.

Зрозуміле намагання прискорити час – утопічна ідеологема більшовизму. Типова назва роману В.Катаєва 30-х рр. «Время, вперёд» узятя з поеми В.Маяковського «Хорошо». Ідея панування над часом, ігнорування його закономірностей, так само, як і його ірраціонального походження, химерно позначилися й на творі І. Кочерги.

Другою з трилогії філософських драм на тему «Час – простір – рух» стала п'єса «Підеш – не вернешся» (1935), в якій абстрактно осмислюється категорія простору. Резонерство з приводу визначень простору всіх персонажів мимоволі нагадує маніакальну *idée fixe*. Люди, котрі так настирливо тягнуться до подолання зовнішніх просторових перешкод, встановлення рівноваги в чужих далеких краях, можливо, мають якусь психічну ваду. Хочеться погодитися з опонентом комуніста Мальванова Шалімовим, що для щастя людини достатньо обмеженого простору власної кімнати, тиші та спокою душі.

Вловивши тягу російської людини до подолання чужих просторів, Кочерга передбачає розвиток сюжету авантюрного фільму 70-х рр. «Біле сонце пустелі», де втручання більшовиків у загадковий світ азіатських пустель веде не лише до власної їхньої загибелі, а й до порушення рівноваги чужої культури, що складалась тисячоліттями. Простір, за І. Кочергою, як і час, - речі небезпечні, хоча він і намагається досягнути їх філософськи, абстрактно.

Коштовна перлина

Коли добром ніхто не дасть нам світла –
Його здобути треба – не молити,
Бо без борні нікчемні всі молитви.
І свічки мирної не варта та країна,
Що в боротьбі її не засвітила.

І. Кочерга. Свіччине весілля

Традиційний для письменника мотив пошуку краси, мрії-казки розроблено в драматичній поемі «Свіччине весілля» (1930) – одному з найпоетичніших творів драматургії радянських часів узагалі. Колізію драматичної поеми побудовано на тому, що впродовж п'ятнадцяти років вночі київський люд через заборону литовських магнатів не мав права запалити бодай єдину свічечку. Дія припадає на кінець XV – початок XVI століття – час, коли на території сучасної України, як і в інших країнах з Магдебургським правом, виникають цехові братства ремісників.

В ремісничих братствах одним із головних культів був культ вогню – адже будь-яке ремесло так чи інакше пов'язане з вогнем. У п'єсі відтворено старовинний київський весільний ритуал, який спостерігався ще наприкінці XIX ст. і мав назву «Женити свічку». Боячись розгубити напругу драматизму в етнографічній ритуальності, Кочерга вдається до символізації цього ритуалу, узагальнюючи дію рамками цехових мотивів. Не відмова від етнографізму, а перетворення його на умовну символічну дію. Не реконструкція напівпоганського, напівхристиянського світу початку XVI ст., а його символізація з погляду сучасного мистецтва – так розумів автор своє завдання виходу з кризи українського театру.

Сценографію твору побудовано так, що дві частини міста – Замкова гора та Нижній город зв'язуються мотивом шляху – вулиці, Кожум'яцької дороги, крутих стежок та стежинок із гори. Небезпечний цей шлях для обох сторін. Дві зовсім різні жінки з трагічною долею долають цей шлях – нещаслива дружина київського воєводи Гільда та наречена київського ремісника Меланка. Чешка Гільда репрезентує чужий тип культури, вищий не тільки за київський, а й за литовський, до якого належить її чоловік. Їй тяжко в темному, вбогому й занедбаному середньовічному Києві Нижнього городу, так не схожому на ошатний та блискучий моравський Кутногорськ – її батьківщину. Важко їй і в Замку, де панує культура варварів-лицарів.

Гільда єдина здогадується, що володарі киянам – чужі люди. І саме вона допомагає киянину Свічці вкрасти грамоту про дозвіл на світло – київський привілей за Магдебургським правом. Гільда єдина вимагає від чоловіка скасування смертного вироку зброяру Свічці за порушення заборони на світло й запалення свічок на власному весіллі. Так чужа культура стає своєю як вища за типом. Можливо, автором у цей мотив вкладений задум про єдність слов'янства як запоруку протистояння чужинцям-варварам.

Раніш закон, а потім благодать

Немов насправді вишнього рука
Його веде до правди в помилках!
Що б не робив і як би не блукав, –
Завжди мети доходить Ярослав!

І. Кочерга. Ярослав Мудрий

1944 р. Кочерга повертається до Києва. Тут він вперше у своїй творчій практиці звертається до образу реального діяча минулих років і пише романтичну поему «Ярослав Мудрий» (1944 р., а друга редакція – 1946 р.). Постать фундатора державності Київської Русі розглядалась у суперечності його діяльності як сильного володаря, жорстокого та безкомпромісного, і людини, що прагне до милосердя й культури. Ідеологічним завданням драматурга було спростувати політично шкідливу на час війни з фашизмом теорію норманського походження Київської Русі.

Письменник надто акцентує увагу на ідеї слов'янської єдності внаслідок діяльності Ярослава Мудрого, що історично було невиправданим. Мається на увазі поза сюжетна жорстокість Ярослава щодо новгородського сепаратиста посадника Коснятина й фінальне замирення київського князя із сином Коснятина Микитою, який приїхав помститися за батька, але змушений із захопленням визнати державну правду «об'єднувача» Ярослава. Зміна в настрої Микити виглядає досить штучною.

Хоча, за настановами радянських часів, автор вважав постать київського князя, що протистояв норманським зазіханням на Київську Русь, загальнослов'янською, усе ж патріотизм І. Кочерги повинен ідентифікуватися як національний. Саме цей патріотизм змусив свого часу письменника перейти на українську мову. «Ярослав Мудрий» – п'єса виразно національно забарвлена. Ярослав – князь саме київський, Коснятин – новгородський. Вони – різні. І єдність між ними неможлива. Але ідея слов'янської єдності втілюється в п'єсі надто дорогою ціною – через знищення сепаратизму.

Ярослав прагне утвердити мир у країні, тому, керується строкатими словами «Слова про закон і благодать» митрополита Іларіона: «Раніш закон, а потім благодать». Але на сторожі «закону» дії головного персонажа драми майже унеможлиблюють панування «благодаті», оскільки здебільшого вони є невиправданими і навіть злочинними. Варто додати, що митрополит Іларіон, поставлений на чолі церкви саме Ярославом Мудрим, у своїй проповіді проголошував духовну вищість «благодаті» над «законом». Тому образ Ярослава в інтерпретації І. Кочерги стає антиподом до постаті самого Іларіона, чим і пояснюються його «безбожні» вчинки.

І хоч п'єса багато в чому має спільного з пафосними історичними творами свого часу («Петро І», «Іван Грозний» О. Толстого, «Данило Галицький» М. Бажана, «Великий государ» В. Соловйова та ін.), що утверджували непохитність сталінської імперії і велич її вождів, вона залишилась в історії вітчизняної драматургії одним із найсуттєвіших досягнень.

Використані джерела

Бондарєва О. Мов виноград у золоту чашу, вино словес він проливає в світ. // Кочерга. І. Вибрані твори. – К.: Сакцент Плюс, 2005. – С. 5-24.

Кочерга И. Драматическая поэма «Ярослав Мудрый» (1944 г.) // Андрусенко В. и др. 50 знаменитых украинских книг. – Харьков: Фолио, 2004. – С. 174-183.

Кочерга Іван Антонович [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Кочерга_Іван_Антонович. – Назва з екрану. – Перевірено: 14.09.2011.

Матющенко А. Романтик у лабетах залізної доби. Шлях драматурга Івана Кочерги до його шедеврів «Свіччине весілля» та «Майстри часу» / А.Матющенко // Дивослово. – 2010. – № 12. – С. 48-51.

Онищенко Н. Фея гіркокого мигдалю. / Н. Онищенко // Слово Просвіти. – 2006. – № 41. – С. 11.

Свербілова Т. П'єси Івана Кочерги та проблема визначення соцреалізму як масової культури. / Т. Свербілова // Слово і час. – 2006. – № 10. – С. 8-21.

Сюндюков І. Розгадуючи таємниці часу. Замітки про творчу спадщину Івана Кочерги. / І. Сюндюков // День. – 2007. – № 33. – С. 8.

Шевцова К. Концепція керівника держави у драматичній поемі І.Кочерги «Ярослав Мудрий» // Укр. мова і літ-ра в школі. – 2003. – № 6.

Твори І. Кочерги

Кочерга І. Вибрані твори. – К.: Сакцент Плюс, 2005. – 480 с.

Кочерга І.А. Драматичні твори / Упоряд.: В.С. Брюховецький, М.М. Острик; Вступ. ст. В.С. Брюховецького; Редкол.: І.О. Дзеверін (голова) та ін. – К.: Наукова думка, 1989. – 736 с.: іл. – (Б-ка укр. літ. Рад. укр. літ.).

Кочерга І. Свіччине весілля: для ст. шк. віку. – К.: Школа, 2009. – 336 с.: іл. – (Бібліотека шкільної класики).

Кочерга І. Свіччине весілля. Ярослав Мудрий. – К.: Альтерпрес, 1998. – 232 с. – (Нова шкільна бібліотека).

Кочерга І.А. Ярослав Мудрий; Свіччине весілля : Драм. Поеми / Вступ. ст. та прим. З.С. Голубевої. – К.: Дніпро, 1987. – 326 с.: іл. – (Б-ка укр. класики «Дніпро»).

Афоризми героїв І. Кочерги

Береться мудрість не із заповітів,
А із шукань і помилок гірких!

Хто вип'є раз дніпрової води,
Тому ніколи Київ не забути!

Раніш ніж храми будувати святі,
Годиться правду ствердити в житті.

О, якби міг обрати кожен вільно
Нехибний шлях майбутнього життя!

З пергаменту недовго зчистить ваду,
Лиш з совісті не зчистити її.

Немає квітів на труні поета,
Один лиш терен дикий там росте.

Бо мудрою буває тільки мить,
Яку в житті нам не дано спинить.

Таке життя: за кожен рік щасливий
Повинні ми утратами платить...

А ми, кому судилося ще жити,
Життя трудом повинні заслужити
І сили всі вітчизні присвятить.

Ладен я свині пасти в цих ярах,
Ладен свічки гасити по церквах,
Ніж лицарем вельможним і багатим
Розкошувати по чужих краях!

О боже ж мій! Як важко вибрати шлях
Серед шляхів поплутаних усіх!
Все крайності – розбійник чи монах.
Пиши книжки або свиней паси.

Література про І. Кочергу

Брюховецький В. Іван Кочерга // Історія української літератури ХХ століття: У 2 кн. Кн. 1: Перша половина ХХ ст. Підручник / За ред. В.Г.Дончика. – К.: Либідь, 1998. – С. 394-398.

Голубєва З.С. Іван Кочерга: Нарис життя і творчості. — К.: Дніпро, 1981. — 191 с.

Гриценко В.В. Проекція в сучасне чи апологія князівської жорстокості. Урок словесності – урок життя. – Кривий Ріг: Видавничий дім, 2003.

Дробот П.М. Вивчення творчості Івана Кочерги. – К.: Рад. школа, 1981.

Історія у світлі рампи (Історичні п'єси Івана Кочерги) // Солод Ю.Д. Українська література – ХХ (погляд у кінці тисячоліття). Навчальний посібник за програмою 11 класу. – К.: Нора-прінт, 1997. – С. 184-188.

Кузякіна Н. Б. Драматург Іван Кочерга. Життя. П'єси. Вистави. — К.: Рад. письменник, 1968. — 259 с.

Могилянська Г. Моральна проблема драми І. Кочерги «Ярослав Мудрий» / Г. Могилянська // Укр. мова і література в школі. – 2000. – № 5.

Осадча І. А що Історія? Історія – коріння... чим глибше, тим міцніше стоїмо / І. Осадча // Дивослово. – 1999. – № 2.

Панченко В. «Замкнуте коло нашої історії – ось це я мав на увазі...» / В.Панченко // Дивослово. – 1999. – № 2.

Пех З., Кравченко Л. Інтегрований урок української літератури та історії за п'єсою І. Кочерги «Ярослав Мудрий» / З. Пех, Л. Кравченко // Укр. мова і літ-ра в школі. – 2003. – № 7.

Старчак К. Драматургія Івана Кочерги. – К., 1957.

Цалик С.М., Селігей П.О. Новорічні містерії Івана Кочерги // Таємниці письменницьких шухляд: Детективна історія української літератури. — К.: Наш час, 2010. — С. 70—89.